

Alakouluikäisten leksikaalinen tieto ja taito

Toisen sukupolven suomi ja S1-verrokki

MARI HONKO

Väitöksenalkajaisitelmä Tampereen yliopistossa
26. marraskuuta 2013

Sanassa on *voima* ja *valta*. *Alussa oli sana*, ja *viimeiseen sanaan* kiteytyy keskustelun herruus. Alistetulla ei ole *sanan sijaa*; menestyjällä puolestaan on *sana hallussa*. Jos ei saa *sanaa suustaan*, on joko tilapäisesti epäonnistunut tai poissa tolaltaan.

Sanat toimivat kamppailun välineinä, ja sanojen käytöltä edellytetään vastuullisuutta: *sana sanasta* ja *sanasta miestä*, sillä *kunnon mies on sanansa mittainen*. *Sananvapaus* ja vastuu sanoista koskevat Suomessa tosin myös naisia. Sanat voivat ohjata, käskä ja jopa *muuttua teoiksi*. Ne voivat satuttaa, mutta niillä voi myös ilahduttaa. Sanat voivat kertoa totuuden tai synnyttää valheen. Ne saavat aikaan muutoksia: puhuttavat ympäri, osoittavat yhteyden erillisissä, antavat anteeksi ja tekevät luvalliseksi.

Sanoilla liioittelukin käy helposti. Sanasepon välittämä todellisuus paisuu hetkessä – ja kutistuu toisessa. Sanat välittävät kiihkeitä tunteita ja tietoa mutta myös elämän laimeutta. Sanat voivat tarttua turhanpäiväiseen ja tulla mitätöidyksi, hiipua sanahelinäksi. Välillä sanat vaikuttavat olevan pelkkää täytettä – kuin välinpitämättömiä fraasivalintoja kirjavissa collegepaidoissa – mutta ne eivät silloinkaan ole vailla merkityksiä. Vaaleanpunaisissa paidoissa kun tuppaa lukemaan ”love” tai ”prinsessa”, tummansinisissä puolestaan ”SpiderMan” tai ”Täällä määrään minä”.

Lukemattomat sananparret ja kansanviisaudet tiivistävät sen, minkä teoriassa tiedämme mutta arjessa usein unohdamme. Sanat ovat välttämättömiä välineitä maailmaan, ja sanojen käyttöön liittyy paitsi vapauksia myös valtaa.

Leksikaalisesta frekvenssistä tarttumapintaa sanastoon

Väitöstutkimuksessani *Alakouluikäisten leksikaalinen tieto ja taito* tutkin ensinnäkin sitä, kuinka hyvin alakouluikäiset lapset hallitsevat suomen kielen sanastoa ja mitkä tekijät sanaston hallinnan kehittymiseen vaikuttavat. Toiseksi perehdyin siihen, millaisia menetelmiä sanastollisen tiedon ja taidon arvioinnissa voidaan ja kannattaisi käyttää. Työn metodiikan kannalta keskeiseksi käsitteeksi nousi leksikaalinen frekvenssi eli sanastollinen toisteisuus eri muodoissaan. Valittu metodi mahdollisti abstraktiotason nostamisen sanaston hallinnan arvioinnissa: olennaista ei tutkimuksessa ollut niinkään se, minkä tietyn sanan hallintaa tutkittiin, vaan keskeisempää oli sanan tai sanayhdistelmän yleisyys kielessä tai toisteisuus oppijan omassa käytössä.

Tutkimuksen kohderyhmäksi valitsin suomen kielen omaksumisessa jo varsin pitkälle ehtineet oppijat. Heitä edustivat laajennetun toisen sukupolven suomenpuhujat eli Suomessa syntyneet tai Suomessa pitkään asuneet maahanmuuttajataustaiset lapset sekä suomea äidinkielenään puhuvat ikäverrokkit. Toteutin tutkimukseni seuranta-tutkimuksena. Ensimmäisessä keruuvaiheessa lapset opiskelivat perusopetuksen yleisopetuksen toisella ja kolmannella vuosiluokalla, toisessa vaiheessa he olivat kolme vuotta vanhempia eli viides- ja kuudesluokkalaisia. Lähdin liikkeelle siitä ajatuksesta, että kielellis-kognitiivisen kehityksen myötä kaikkien oppijoiden sanasto kehittyy alakoulun aikana. Siksi seurasin sanaston hallinnan muutoksia myös yksilöllisen suoritus-tason pysyvyyden näkökulmasta. Eri keruuosioissa lapsia oli lopulta mukana yhteensä yli viisisataa reilusta paristakymmenestä koulusta eri puolilta Suomea. Aineistoina käytin sekä erilaisia testitehtäviä ja kyselytietoa että lasten kirjoittamia kertomustekstejä.

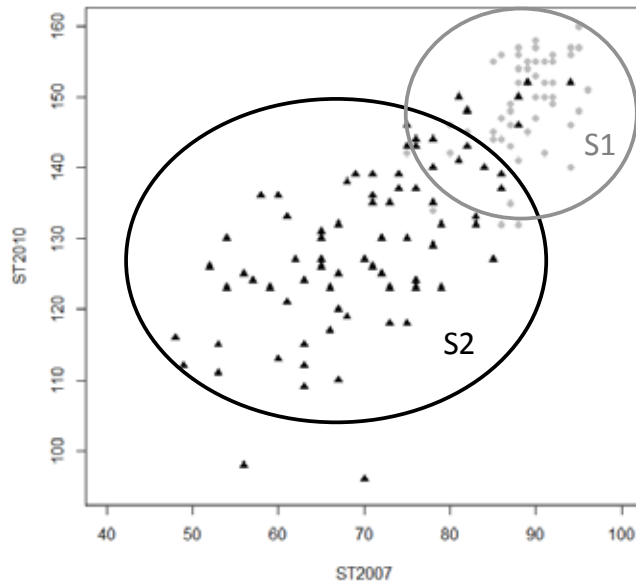
Stabiilisti muuttuva oppijankielen leksikko

Vahva sanastohallinta ei ole tärkeää vain sanojen itsensä vuoksi, vaan kansainvälisten tutkimusten mukaan sanastolliset taidot ovat vahvasti yhteydessä yksilön kokonaiskielitaitoon ja yksi tärkeä koulumenestyksen selittäjä. Sen vuoksi on merkityksellistä, että tutkimassani oppilasryhmässä tuli esille sekä yksilöllisiä että ryhmäkohtaisia sanaston hallinnan eroja, jotka myös osoittautuivat pitkäkestoisiksi. Tätä taitoerojen pysyvyyttä havainnollistaa kaavio 1 (ks. seuraava sivu), joka esittää oppilaiden suoriutumista tutkimuksen sanastotehtäväsarjoissa kieliryhmittäin.

Huolimatta siitä, että kaikissa oppijaryhmissä oli kielellisiltä resursseiltaan vahvoja oppijoita, suomi toisena kielenä -oppijoiden osaamistaso jäi useimmilla tarkastelluilla alueilla selvästi jälkeen verrokkiryhmän suoritustasosta. Molemmissa kieliryhmissä työt suoriutuivat poikia paremmin kirjoittamista vaativissa tehtävissä, mutta muutoin sukupuoli ei voimakkaasti vaikuttanut tuloksiin.

Ne oppijat, joiden osaaminen oli vahvaa koulunkäynnin alussa, olivat tyypillisesti säilyttäneet vahvan asemansa kolmen vuoden seurantajakson jälkeen. Lisäksi ymmärtämis- ja tuottamistaidot osoittautuivat vahvasti toisistaan riippuvaisiksi. Edelleen, vahvuudet sanaston hallinnan yhdellä osa-alueella, kuten käytetyn sanaston monipuolisuudessa, yhdistyivät tyypillisesti vahvuuksiin muilla osa-alueilla – esimer-

kiksi laajaan sanavarastoon tai sanaston käytön sujuvuuteen tai tarkkuuteen. Nämä havainnot korostavat leksikaalisen tiedon ja taidon kehittymisen varhaisen ja jatkuvan tuen merkitystä.

Kaavio 1.
Yksilölliset suorituspisteet sanastonhallintaa mittaavissa testitehtävissä vuosiluokilla 2–3 (maksimipisteet 98) sekä kolme vuotta myöhemmin vuosiluokilla 5–6 (maksimipisteet 160).

Sanat jaettuna resurssina?

Suomessa ihmisten pitäisi olla sanojen edessä tasa-arvoisia, *sana kun on vapaa kaikille*. Niin sanojen ymmärtäminen kuin käyttö kuitenkin perustuvat kielen jaettuuteen. Ilman kohtalaisen yhtenäistä käsitystä sanojen merkityksistä, ääntö- ja kirjoitusasusta, taipumisesta sekä käyttöehdoista – eli esimerkiksi kulloinkin sopivasta tyylistä ja sanojen tyypillisestä yhdistymisestä muihin sanoihin – vuorovaikutus ei toimi. Tämän tutkimuksen lähtölaukauksena toimi aikoinaan, noin kahdeksan vuotta sitten, epäilykseni siitä, että sanastoa ei valtakielisessä ympäristössä ehkä omaksuta niin automaattisesti ja samatahtisesti kuin usein on oletettu.

Sanojen luonnetta jaettuna resurssina havainnollistaa kuva 1 (ks. seuraava sivu), jonka ohjeisiin sisällyttämäni keskeiset sanat ovat pseudosanoja eli sanoja, joita hölynpölysanoina kutsutaan. Ne ovat rakenteeltaan kuin mitkä tahansa suomen kielen sanat, mutta niitä ei yleisesti käytetä, eikä niillä ole kielenpuhujille jaettua merkitystä. Kielen oppijalle kuitenkin myös monet käytössä olevat sanat voivat näyttäytyä hölynpölynä tai vain etäisesti tuttuina (ks. kuva 2, seuraava sivu). Niissä saattaa olla tuttu

kaiku, mutta niiden merkityksestä ei aina edes esiintymisympäristön avulla saa otetta. Tällaisia sanoja ovat etenkin epäfrekventit eli kielessä harvakseltaan esiintyvät sanat. Monet harvinaiset sanat ovat kielenkäyttäjille silti tärkeitä.

RYHÄILE OHJEITA
Luippaa aina ennen peitsemistä!
Omaile vain, kun on kannastusta.
Ei saa kuljata.
Suimme pankata talaa, jos ajahdat era.
Lakista narjat juskottamisen murjautuessa.
Tingutkoon, hangetkoon, vuokkuminen kielletty.

Kuva 1.
Sanojen jaettuuden välttämättömyys kielellisessä vuorovaikutuksessa.

avantoon halla **hevi** hiihdä! isäntä joulupukki järvet
jääkiekko **kahvitellaan** kielo kinostuu **ja**
koivu kossu kännykkä **lumi** maito **mämmiä** Matti
Maija mökillä perkele **pilkille** pimeys raitapaita routa
röntä ruisleipää **ruotsi** rökäletappio **salmiakki**
sammal **saunotko?** saunavuoro sininen sisukas
SUO valkoinen valo äijäillä äiti

Kuva 2.
Suomalaisuuden sanoja (Kotilainen 2011; Melaranta 2011).

Käyttöpohjaisuus kielenomaksumisessa

Väitöstutkimukseni nojautuu käyttöpohjaiseen kielenomaksumisen teoriaan. Käyttöpohjaisen teorian mukaan kielen omaksuminen on erottamattomasti yhteydessä kielen käyttöön. Tämä tarkoittaa, että kieltä vivahteineen, kuten sanastoa kaikkine piir-

teineen, opitaan pääsääntöisesti monipuolisten kielenkäyttöympäristöjen kautta. Ratkaisevaa onnistuneen kielenomaksumisen kannalta on myös kielikontaktin ajoittuminen oppijan elämänsä varrella sekä kielellisen syötteen määrä. Siksi ke-räsin tutkimuskyselyjen avulla tietoa paitsi lasten kielitaidosta myös kielenkäyttö-ympäristöistä ja suhtautumisesta kieleen. Näin pääsin kurkistamaan heijastuksia sekä toisen sukupolven suomalaislasten suomen kielen että oman äidinkielen mo-nista ulottuvuuksista.

Osoittautui, että myös tutkitussa koululaisryhmässä kielitaito ja kielen käyttö kie-toutuvat yhteen tiiviiksi vyyhdiksi eli ne joko tukevat toisiaan tai estävät toisiaan ku-koistamasta. Rungas ja monipuolinen kielenkäyttö – mutta lisäksi myös kokemus kie-len tarpeellisuudesta sekä usko omaan taitoihin – linkittyivät tyypillisesti vahvaan sa-nastolliseen osaamiseen.

Kaikki tutkimuksen suomi toisena kielenä -oppijat olivat tutkimuskeruun aikaan viettäneet Suomessa useita vuosia, ja heidän suomen kielen taitonsa oli monella ta-voin vahva. Silti oma äidinkieli oli monille lapsille varhaislapsuudessa ollut selvästi ensikielen asemassa, ja suomen kielen kontaktien määrässä ja laadussa ilmeni koulu-iässäkin runsaasti vaihtelua. Erot kielen käytössä voivat loogisesti selittää sitä, miksi toisen sukupolven lasten suomi näytti tutkimuksessa kehittyvän muutaman vuoden verrokkiryhmää jäljessä. Monikielisyyttä sinänsä ei voida pitää suomen kielen taidon kehittymistä hidastavana tekijänä, sillä vahva oman äidinkielen taito päinvastoin yh-distyi tutkitussa ryhmässä vahvaan suomen kielen hallintaan.

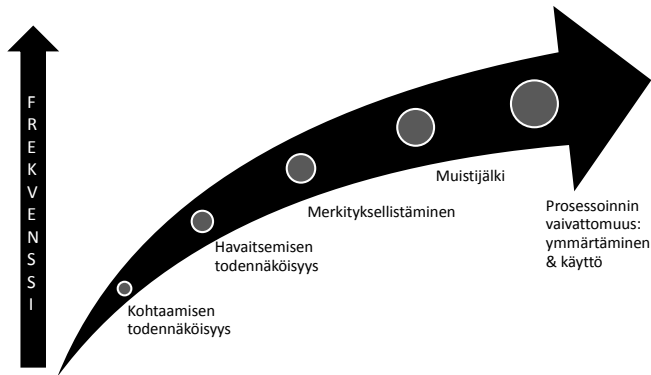
Frekvenssiefekti sanaston omaksumisen taustalla

Sanaston omaksumisessa olennaista on muun muassa se, kuinka tiuhaan opittava sana kohdataan erilaisissa vuorovaikutustilanteissa eli puhutuissa ja kirjoitetuissa teksteissä. Vaikka esiintymistiheys tai esiintymien määrä ei yksin takaa sanan oppimista, ten-denssinä frekvenssiefekti on vahva. Ensinnäkin kielen yleisimmät sanat opitaan toden-näköisesti ensin (*ruokaa*). Toiseksi kielellis-kognitiivisen kehityksen myötä lapsen sa-nasto karttuu niin, että sitä kasvatetaan yhä enemmän kielen harvinaisilla sanoilla (*hedelmiä, satoa*). Tällöin ilmaisuvarat monipuolistuvat ja tarkentuvat mutta hiljal-leen myös eriytyvät (*rypäleterttuja, omppuja, omppoja*). Mikäli frekvenssiefekti näkyy lapsen tuottamassa kielessä sekä kyvyssä operoida eri yleisyystasojen sanoilla, johto-päätöksenä on, että sanastollisten taitojen kehittyneisyyttä voidaan arvioida tutkimalla harvinaisten sanojen hallintaa.

Kaavio 2 (ks. seuraava sivu) havainnollistaa frekvenssipohjaisen tutkimuksen lähtö-kohtia kielenomaksumisen näkökulmasta. Ensinnäkin, mitä useammin jokin kielen-piirre, kuten sana, kielessä esiintyy, sitä luultavammin yksilö sen arjessaan kohtaa. Toi-seksi, mitä enemmän kohtaamisia kertyy, sitä todennäköisempää on, että piirre – esi-merkiksi tuntematon sana – myös havaitaan. Toistuvasta havaitsemisesta puolestaan seuraa merkityksellistämisen tarve eli tarve ymmärtää tuntematon sana vivahteineen. Lukuisien kohtaamisten jälkeen muistijälki mielen sanaverkostossa vahvistuu ja sa-malla yhteyksiä muihin sanoihin syntyy yhä enemmän. Käsitys sanasta ja sen käytöstä

mukautuu kohtaamisten myötä hiljalleen ympäröivän yhteisön tapoja vastaavaksi eli konventionaalistuu. Tavoitteena sanan oppimisessa on lopulta sen prosessoinnin vaivattomuus niin ymmärtämisessä kuin omassa käytössäkin. Tätäkin harjoittelun määrä tukee.

Mihin frekvenssiefetti perustuu?

Kaavio 2.
Frekvenssiefektin perusteet.

Tutkimukseni kieliaineistojen analysoinnissa hyödynsin ja arvioin sanojen yleisyyteen perustuvia menetelmiä. On kuitenkin syytä huomauttaa, että minkään ihmiskielen osalta ei ole olemassa absoluuttista totuutta sanojen yleisyydestä, kuten tietoa tarkoista esiintymismääristä. Siksi sanojen yleisyyttä hyödyntävässä tutkimuksessa on välttämätöntä käyttää vertailupohjana laajoja tekstiaineistoja eli korpuksia ja niistä koostettuja sanojen tai lausekkeiden yleisyysluetteloita. Niinpä itsekkin päädyin valitsemaan tutkimukseni tueksi muutamia kattavia yleisyysluetteloita. Näistä tärkeimpiä olivat Suomen sanomalehtikielen taajuussanasto vuodelta 2004 (Kielipankki 2004) sekä alakoulun oppikirjateksteistä samana vuonna koostamani taajuussanasto. Sanalistojen avulla selvitin sitä, kuinka hyvin oppija tunnistaa ja osaa soveltaa kielen harvinaista sanastoa ja kuinka voimakkaasti kielen yleisin sanasto hallitsee alakouluikäisten omaa kirjoittamista.

Frekvenssipohjainen metodi osoittautui tutkimuksessa monella tapaa toimivaksi. Sanojen yleisyys suomen kielessä oli yhteydessä niiden osaamiseen testitehtävissä ja käyttötiheyteen kirjoittamistuottamisessa. Omassa tuottamisessa sanastollinen toisteisuus väheni vuosiluokalta toiselle siirtymisen myötä ja suomen kielen sanastoa käytettiin yhä monipuolisemmin. Samalla harvinaisten sanojen käyttö lisääntyi, mutta toisen sukupolven ryhmässä vain suhteessa tuottamisen runsastumiseen. S1-oppijoiden ryhmässä sen sijaan myös harvinaisten sanojen tekstitiheys kasvoi seurantajaksolla.

Tuhannen sanan paikka

Suomen kielen puhujan kannalta on lohdullista, että jo tuhat yleisintä suomenkielistä sanaa kattaa suuren osan lähes mistä tahansa laajasta tekstiaineistosta. Suomen sanomalehtikielessä tämä osuus on reilut 50 prosenttia, eli enemmän kuin joka toinen sana on jokin suomen sanomalehtikielen yleisimmistä sanoista. Koulutaivaltaan aloittelevien lasten kertomusteksteissä vastaava osuus oli tutkimukseni mukaan vielä korkeampi, sillä tois- ja kolmasluokkalaisilla tuhat yleisintä sanaa kattoivat keskimäärin lähes kolme neljäsosaa tekstisanoista.

Tuhat sanaa ei ole kovin paljon opittavaksi, kun kielen kanssa on aktiivisesti tekemisissä. Voisi ajatella, että jokainen kielenpuhujasta saavuttaakin varsin nopeasti noin tuhannen sanan sanavaraston, jonka avulla pystyy ymmärtämään pääosan ympäröivästä teksteistä, vaikkapa juuri sanomalehtijutuista tai lasten koulukirjoitelmista. Olennaista kielenkäyttäjän kannalta on kuitenkin se, minkä sanan kohdalla osaaminen loppuu ja millaista tukea esiintymisympäristö vaikean sanan päättelyyn tarjoaa. Rohkenen väittää, että suurin osa suomalaisesta aikuisväestöstä ei esimerkiksi vieläkään tarkkaan ottaen tiedä, mistä levymyynnin kärkinimi Robin kertoo laulaessaan ”täydellisestä Frontside Olliasta”, vaikka 90 prosenttia kertosaheen sanoista kuuluu suomen kielen tuhannen yleisimmän sanan joukkoon ja loputkin on kuultu vähintään tuhanteen kertaan.

Suomen itsenäisyyspäivän lähestyessä voisi hetken leikitellä ajatuksella siitä, miten sujuisi erään tutun, vaikkakin jo toista sataa vuotta vanhan sävelrunon tulkinta, jos kielenpuhujalla olisi hallussaan vain tuhat suomen kielen yleisintä sanaa.

Ø Suomi, katso, Ø päiväs' Ø, yön Ø Ø on jo pois,
ja Ø Ø Ø soittaa kuin itse Ø Ø Ø.

Yön vallat Ø Ø jo voittaa, Ø päiväs' Ø, Ø Ø.

Ø nouse, Suomi, nosta korkealle pääs' Ø suurten Ø,

Ø nouse, Suomi, näytit maailmalle Ø että Ø Ø

ja ettet Ø Ø Ø alle, on Ø' alkanut, Ø.

Kuva 3.

Finlandia-hymni suomen kielen yleisimpien sanojen varassa.

Tunnistatko kappaleen? Pystytkö täyttämään tekstin aukot? Jos pystyt, sinulla on jaetun kulttuurisen kokemuksen ja toiston tuoma etu puolellasi. Olet ollut lukemattomia kertoja aktiivisena kuuntelijana tai ehkä lukijana ja laulajanakin läsnä, kun Finlandia-hymniä on esitetty. Olet kasvanut kiinni sen sanomaan ja sanoihin. Olet suomen kielen oppijana jo kulkenut pitkän matkan.

Viimeistään tekstin paljastuttua luultavasti muistaisimme, joku ehkä pientä punasteluakin tuntien, mistä oheinen V. A. Koskenniemen sanoitus kertoo. Pelkkä tekstin paljastaminen ilman sen merkitysten avaamista ei kuitenkaan kertoisi samaa sisältöä kaikille suomen oppijoille. Eräs tutkimukseni olennaisista havainnoista oli, että toisen sukupolven suomalaislasten ja verrokkiryhmän sanaston hallinta poikkesi toisistaan voimakkaasti kaikkien muiden yleisyyssuokkien paitsi juuri tuon mainitun yleisimmän tuhannen sanan osalta.

Sanaston omaksuminen on pitkä ja monisyinen prosessi. Sitä voidaan ja tulee tukea opetuksen keinoin – mutta sitä ei voida ratkaista yksin opetuksen keinoin. Kuten väitöskirjani loppupuolella kirjoitan, pedagogisena tavoitteena kielen yleisimpien sanojen ja valikoidun harvinaisten sanojen joukon opettaminen on toisen ja vieraan kielen opetuksessa perusteltua. Keskeistä sanastoa ja sanaston omaksumista helpottavia strategioita tulee koulussa avata ja harjoitella. Silti nämä toimet eivät yksin riitä. Toiminnallisen kielitaidon kannalta mikä tahansa tarkkarajainen sanaston opettamisen tavoite on riittämätön.

Onnistuessaan pitkävaikutteisin ja läpitukenkein keino opetuksessa lienee synnyttää oppijalle tarve ja halu kartuttaa sanastoaan itsenäisesti laajemmaksi. Monipuoliseen kielenkäyttöön tukeminen on paitsi koulun myös kotien asia, johon yhteiskunnallisen keskustelun keinoin voidaan pyrkiä vaikuttamaan.

Lähteet

- Kielipankki. Suomen sanomalehtikielen taajuussanasto 2004. Espoo: Tieteen tietotekniikan keskus. <http://www.csc.fi/tutkimus/alat/kielitiede/taajuussanasto-B9996/view> (17.12.2013).
- KOTILAINEN, LARI 2011: Sisu, sauna ja muut suomalaisuuden sanat. – *Suomensuojelija*-blogi. <http://www.suomensuojelija.fi> (18.11.2013).
- MELARANTA, JUKKA 2011: Suomalaiset sanat. – *Oppitori*-blogi. <http://saassa.blogspot.fi> (18.11.2013).

Mari Honko: *Alakouluikäisten leksikaalinen tieto ja taito. Toisen sukupolven suomi ja S1-verrokkit.* Acta Universitatis Tamperensis 1865 / Acta Electronica Universitatis Tamperensis 1346. Tampere: Tampere University Press 2013. Kirja on luettavissa osoitteessa <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-44-9251-8>.

Kirjoittajan yhteystiedot:
etunimi.sukunimi@uta.fi